

JOSIP MILIĆEVIĆ

INSTITUT, RADOŠT DRUŽENJA I DOBA UČENJA

Josip Milićević bio je zaposlen u Institutu od 1963. do 1968. godine, nakon čega je nastavio znanstvenu karijeru u Istri. Iako je relativno kratko vrijeme proveo u Institutu, njegova su sjećanja na to institutsko razdoblje bogata i živa. Iz njegova priloga donosimo najzanimljivije dijelove.

Kad sam došao u Institut, radi upoznavanja načina rada, najprije sam pročitao izvještaje institutskih suradnika s puta po Istri. Najzanimljiviji su bili izještaji Živka Kljakovića: pisani na desetak stranica, često bez proreda, s obaveznim *resuméom* na kraju i službenim "Smrt fašizmu — sloboda narodu!". Kolege iz Instituta i svi ostali u službenom su oslovljavanju bili *drugovi*.

Na prva se istraživanja odlazilo skupno pa su tako suradnici stigli u Pulu, gdje ih je dočekaao direktor Zoran Palčok, održao s njima sastanak i obavijestio ih o razgovorima s *narodnim vlastima* kojima se morao najaviti terenski rad (da se znanstvenike ne bi smatralo neprijateljskim špijunima) i koje su obećale raznovrsnu pomoć: dali su adrese kazivača i onih koji će se pobrinuti za smještaj i prijevoz. Izvještaji govore o velikoj susretljivosti i pomoći učitelja i predstavnika vlasti koji su čak organizirali poseban plesni program da bi Lelja Taš mogla bilježiti plesne korake, a Kljaković crtati i opisivati. Ljudi su donosili i pokazivali etnografske predmete. Nije ih bilo mnogo jer su ih nakon rata pokupovali po selima engleski i američki vojnici, potom turisti i rodbina iz Italije, pa već 1952. Kljaković piše da ih nema na terenu te neke predmete ljudi opisuju prema sjećanju. Opisuje i problem putovanja, primjerice u autu Prosvjetnoga savjeta:

Naporna je vožnja u ovom autu, osobito po ljetnoj žezi. Sanduk u kojem se vozimo zatvara se izvana, a zrak se dobiva kroz mali prozorčić iza leđa šofera.

I druga zgoda govori o autu koji se često kvario pa nisu mogli stići kamo su namjeravali.

Na terene se odlazilo na petnaest ili dvadeset dana, a ja sam znao ostati i čitav mjesec. Pripreme je započinjala Maja Bošković-Stulli, tadašnja ravnateljica, pisanjem dopisa u mjesta u koja smo planirali poći, traženjem adresa dobrih kazivača i učitelja koji će pomoći pri kontaktima ili osigurati noćenje.

Prije polaska valjalo je proučiti svu dostupnu literaturu o kraju u koji se ide. Po primitku akontacije putnih troškova kupovale su se cigarete za kazivače i bomboni za djecu, a Maja bi (s obzirom na položaj i bolju plaću) kupila još i kavu za kazivačice.

Nabavljali su se i filmovi (jer se to svugdje na terenu nije moglo, a kupnjom u Zagrebu je to riješeno narudžbenicom). Pa ipak mi se dogodilo da sam snimao više no što sam planirao, te sam iz Sinja morao poći u Split po film za fotoaparat i filmsku kameru. Veći je problem bila priprema magnetofona. Postojao je samo terenski portabl *stuzzi*, nosio se na remenu preko ramena, ali je bio težak. Za njega je trebalo kupiti dvadesetak velikih četvrtastih uložaka za bateriju, ali i paziti da budu što novijega datuma. Ipak se događalo da na terenu snimamo, a kada preslušamo, vidimo da baterije nisu bile dovoljno snažne i snimak postaje sve usporeniji. Još je gore bilo ako bi se magnetofon pokvario pa je potpuno uzaludno bilo njegovo nošenje. Dok su već u to doba snimatelji na radiju i televiziji imali pouzdane *nagre*, mi smo morali biti zadovoljni i našim gotovo amaterskim magnetofonom, jer drugi magnetofon službeno nismo mogli nabaviti.

Magnetofon se nije mogao kupiti u prodavaonicama, a carina nije dopuštala Institutu poseban uvoz. Stoga je i naš *stuzzi* Vinko Žganec ilegalno prenio preko granice. U formular je trebalo upisati što je vani kupljeno i onda su carinici odlučivali treba li nešto ocariniti. On je upisao neke sitnice i "... košulju, čarape, *stuzzi*". Da su carinici i otkrili neprijavljeni magnetofon, mogao je dokazati da ga je upisao i prijavio, iako je to izgledalo kao marka čarapa.

Ja sam ponudio Maji da moj prijatelj iz Njemačke donese *uher*, koji je bio dobar gotovo kao *nagra*, ali nešto manji i nekoliko puta jeftiniji. Mogao se priključiti na struju, imao je svoj akumulator, a mogao je raditi i na baterije. To je jamčilo sigurnost rada. Problem je bio kako ga platiti jer se nije moglo kupiti izravno od Nijemca. Riješili smo to tako da sam ja svom prijatelju dao novac za ljetovanje u Poreču, a meni je novac vraćen isplatom putnog naloga za neizvršeno putovanje. Napisao sam putni nalog i izvještaj za istraživanje u Istri, ali nisam napisao neistinu jer sam to putovanje obavio, ali prije dolaska u Institut. Tako su nabavljena dva *uhera*.

Ivan Ivančan je još prije moga dolaska nabavio filmsku kameru (8 i 16 mm) za snimanje plesnih figura i koraka. Da bih se njome mogao služiti, završio sam tečaj filmskog snimanja za amatere u Kino klubu Zagreb. Češka šesnaestmilimetarska kamera *admira* bila je teška, nezgrapna, imala je samo jedan objektiv bez zooma, ali sam svejedno njome snimio šest "filmova"; Ivančan i ja svojim smo filmovima sudjelovali na Prvoj smotri etnografskog i folklornog filma balkanskih zemalja u Nišu 1964. godine. Od tih naših filmova bilo je i neke koristi: Isječci iz moja tri filma o maškarama prikazana su uz interpretaciju Nikole Bonifačića Rožina na zagrebačkoj televiziji 1966. (TV je tada pri montaži neke filmove oštetila). Film iz Putnikovića *Bal na maškare* snimljen je 1964. Nakon toga je običaj potpuno zamro. Na temelju moga filma 1997. godine Vido Bagur je obnovio običaj. Dokumentarac o njegovoj obnovi prikazan je na televiziji početkom 1998., a u ožujku i na festivalu etnografskog filma u Parizu.

Na terenu je trebalo i jesti, a tada su u selima bile rijetke gostionice s kuhinjom. Tek ponegdje mogao se kupiti sendvič. Zato se u Institutu pričala anegdota kako je Bonifačić jeo u jednoj gostionici i upravo je dovršio kad je stigao autobus kojim je trebao otputovati. Konobar nikako nije dolazio i on je panično počeo zvati: "Dodite naplatiti! Imao sam kobasicu i dva jaja!" — uz opći smijeh prisutnih u gostionici. Ja sam jednom za snimanja filma u Putnikovićima dogovorio s domaćicom kod koje sam stanovao da mi priprema hranu. Bilo je dobro, s dosta ribe i vrsnog vina, no na kraju me koštalo više nego u najskupljem hotelu na obali. Zato smo uvijek u torbi kao rezervu nosili konzervu mesnog doručka ili ribe, a ako nije bilo ljeto, onda i trokutiće topljenoga sira. Da bi se moglo jesti, uz to je išao i džepni nožić s preklopnom vilicom i otvaračem konzervi.

Poteškoća i neugodnosti bilo je i sa spavanjem. Jednom sam do mraka ostao u selu i trebao sam pješaćiti nepoznatim putem do noćišta u gradu. Kazivač mi je ponudio i inzistirao da prenoćim u njega. Pogledao sam okolo i pomislio da ne bi trebalo biti loše: postoji struja, vodovod, a nedaleko kuće je potočić. Ostao sam, a prvi je šok bio uz večeru. Kazivač je nedavno postao udovac s tri sina u dobi do petnaest godina. Trebali smo večerati na terasi, uz kameni stol bez stolnjaka. Na žalost, domaćin je u moju čast želio prekriti stol pa je rekao sinu da donese stolnjak. On je donio oveću vreću. Otac ga je opomenuo i rekao da donese "onaj plavi". Znatiželjno sam se nagnuo i gledao kroz otvorena vrata što će donijeti. Dječak je s poda uzeo stolnjak, prethodno stresavši s njega usnule mačiče. Na stolu su ga pokušali "ispeglati" navlačenjem, ali su se među plavim cvjetnim uzorcima nalazile raznobojne mrlje od prljavštine koje su i nakon toga stršile kao brežuljci. Domaćin je prislonio kruh na junačka prsa i rezao kriške koje su padale na taj stolnjak. Budno sam pazio i kad je odrezao jednu sa širom donjom korom od gornje, zgrabio sam je u zraku i postavio okomito uz tanjur. Pomalo sam jeo gornji dio, ali je ostala donja

kora. Na domaćinovo inzistiranje da uzmem još, opravdao sam se da obično jedem vrlo malo kruha.

Da me počasti, iako su imali sobe s krevetima, domaćin je predložio da nas dvojica spavamo na tavanu gdje ima više zraka i ugodnije je. Bilo je vruće i zagušljivo, domaćin je obilato hrkao, a ja sam cijelu noć držao ruke pod glavom, jer sam i uz slabu sijalicu vidio da je jastuk odavno zaboravio bjelinu i čistoću, iako je potočić, bistar kao suza, cijelu noć žuborio kraj kuće.

U Sinjskoj krajini doživio sam dvije neobične zgode. U gostionici sam snimao pjevanje i neki je čovjek tražio da snimam samo njegova sina pa će mi platiti 500 dinara. Ja sam snimio, ali novac odbio. On je htio po gostionici skupljati dobrovoljne priloge da mi plate snimanje. Jedva sam i to odbio, ali sam morao barem popiti vino kojim me častio.

U gostionici drugog sela polupijan me čovjek počeo napadati, nazivati prevarantom, jer sam navodno isti kao onaj kojemu je pjevao prije par dana i koji mu je trebao platiti bar 5.000 dinara, a nije dao ništa (mislio je na Jerka Bezica, koji je tu snimao). Pokušao sam mu objasniti da mi ne snimamo ni za radio, ni za gramofonske ploče, ali je postajao sve arogantniji te sam se morao "hrabro" povući.

Po povratku s terena trebalo je napisati izvještaj, ispuniti putni nalog i obračunati putne troškove uz prilaganje svih željezničkih i drugih karata. (Iz izvještaja iz Istre vidio sam da su nekada obračunavali i troškove pješačenja, što je bilo bolje plaćeno od današnje auto kilometraže.) Potom je trebalo u dokumentaciji odložiti magnetofonske i filmske vrpce uz popisne liste, napisati pisma zahvale svima koji su učinili uslugu, razviti filmove i naručiti fotografije za dokumentaciju Instituta te za sve kazivače koji su snimljeni. Katkad se tako slalo i na stotine fotografija, što je bio poveći trošak za Institut. Predložio sam Maji da počnem izrađivati manje fotografije za dokumentaciju i veće za kazivače, što je ona brzo i rado prihvatila. Tako sam često poslije podne zamračio čajnu kuhinju i u njoj razvijao filmove i izrađivao slike. Kako sam i u Pazinu radio fotografije, imao sam praktičan mali sklopivi aparat za povećavanje, pa sam ga nakon rada rastavio i složio u kutiju veličine aktovke i ujutro je prostorija bila slobodna za pijenje kave. Tako sam izradio na tisuće fotografija. Institut je kupio materijal, ja sam u bilježnici vodio "Evidenciju utroška materijala", pa kada sam predao izrađene fotografije, Augustin Kunštek, tadašnji tajnik, je to potpisom potvrdio.

Poseban posao, mimo programa rada a s kojim sam se ponosio, bila je montaža 35 mm filmova. Institut se nalazi u zgradi koja je do Drugoga svjetskoga rata pripadala HSS-u i na tavanu je uz tombole i neku arhivsku građu bilo mnogo metalnih kutija s kolutovima filmova. Bili su iz Škole A. Štampara i posvećeni prosvjećivanju sela i brizi za zdravlje (*Borba protiv nepismenosti, Borba protiv TBC* itd.). Kad sam temeljitije pregledao više kutija, otkrio sam i filmove o smotrama folklor —
— "Smotre hrvatske seljačke sloge". Gotovo nijedan film nije bio cjelovit,

u kutiji o TBC-u bili su komadi filmova o smotrama i slično. Sve sam prenio u svoj ured i prvo odvojio filmove o prosvjećivanju, a zadržao one o smotrama. Neki su komadi bili dugi i desetine metara, a neki tek metar ili manje. Jedan kraj svakog komada zalijepio sam na stol, ormar, dovratnik, radiator ili bilo gdje. Čistačica Betika nije smjela mjesec dana čistiti moju sobu da ne bi poremetila redosljed. Potom sam prema nošnjama iz opisa smotri Božidara Širole utvrđivao konačni poredak i lijepio komade. Na kraju sam sastavio dva filma smotri iz 1936. i 1937. godine. Potom smo Jerko Bezić i ja u Narodnom sveučilištu vidjeli film i naručili izradu šesnaetmilimetarskih kopija, a Bezić je presnimio glazbu. Montaža je bila uspješna pa kad je film pogledao Milovan Gavazzi, rekao je da je samo na jednom mjestu pogrešno ubačen komadić filma s prikazom plesa, ali na njemu su se vidjeli samo opanci i čarape.

Godine 1967. Zorica Vitez i ja smo putovali u Čehoslovačku uz plaćene putne troškove i dnevnice Češke akademije. Prvo sam nabavio magnetofonske vrpce i ostali materijal, a potom smo Zorica i ja počeli nabavljati poklone za kazivače: veće i manje boce rakije, razne čokolade, kakao, vegetu i slično, a kako smo saznali da se to može tamo i dobro prodati, svakoga smo dana dopunjavali zalihe. Dan prije puta rasporedili smo kupljeno po koferima i torbama. Zorici je bilo neugodno zbog tih količina pa je malo po malo nešto odvajala, a ja sam to onda stavljao u svoje torbe.

Na dan polaska našli smo se na raskrižju, prebrojali prtljagu i ustanovio sam da nisam ponio torbu s putnim kartama i dokumentima. Kako sam stanovao u blizini, supruga je odmah otrčala po dokumente, a mi smo tramvajem krenuli na kolodvor. Imali smo dovoljno vremena do polaska vlaka, lijepo smo se smjestili i ja sam izišao pričekati suprugu. Međutim, njoj nije na vrijeme došao tramvaj, a upravo je toga dana vlak polazio s drugog kolosijeka. Ušao sam u vlak i rekao Zorici da krene, a ja ću na prvu stanicu stići taksijem. Izišao sam i stajao na papučici, vlak je lagano kretao i već sam namjeravao iskočiti kad ugledah suprugu. Digla je torbu u zrak, nagnuo sam se i držeći se za prečku poput alkara gađao rukom torbu i pogodio. Sretno smo otputovali.

Kad smo stigli na austrijsku granicu, carinik je pitao imamo li išta za carinjenje, posebno rakiju. Ja sam odgovorio: "Gospodine, jeste li vidjeli Jugoslavena bez rakije? Dakle, imam je i ja." "A koliko imate?" "Onoliko koliko je dopušteno." "A koliko je dozvoljeno?" "To vi znate bolje od mene." Carinik se nasmije, pošalje me k vragu i produži dalje.

Kad smo iz Austrije ulazili u Slovačku, carinik je najprije pitao mene koji je moj kofer i što imam u njemu. Objasnio sam da idemo u istraživanje kao gosti Češke akademije i nosimo knjige. Podigao je moj kofer, osjetio težinu i rekao Zorici da pokaže svoj. Morala je otvoriti, pregledao je, ali ništa nije našao jer je Zorica još u vlaku prebacila neke boce u moj kofer. Mislili smo da smo sretno prošli, ali smo na prvoj stanici ugledali kako prema našem vagonu žuri nekoliko carinika, nemarno obučenih, čak i bez

uniformi. Upali su u vagon i odmah krenuli u naš kupe, a nas grubo istjerali u hodnik. Malo sam provirivao i odahnuo vidjevši da ne kopaju po našim stvarima. Sigurno su imali "cinkaroša" jer su raskapali naslone, izvlačili i u naramke slagali pakete "šuškavaca", majica i najlonki. S tim su izjurili iz vagona i u stilu socijalističkog poslovanja podijelili plijen.

Tako smo imali sreće sve dok nismo trebali prodati robu. Svi su govorili o potražnji, a mi nismo našli nikoga. Nekoliko sam puta dosta stidljivo ponudio, ali ništa. Prvo smo obilato dijelili kazivačima, ali smo uz to pri odlasku u svako novo mjesto nosili i zalihu za prodaju. Što je bilo manje nade, to smo izdašnije darivali kazivače. Napokon, kad smo zadnjega dana sve razdijelili i vlakom stigli u Bratislavu, oko nas se sjatilo nekoliko žena pitajući imamo li čokolade, kakao ili vegete. Gorko smo se nasmiješili svom neuspjelom pokušaju šverca.

Radno vrijeme u Institutu bilo je od sedam do petnaest sati i u posebnu se bilježnicu upisivalo vrijeme dolaska i odlaska. Meni je to ubrzo dodijalo pa sam dolazio u 6 sati kad bilježnica još ne bi bila postavljena, a odlazio u 16, kad bi već bila uklonjena. Zato mi je jednoga dana došla Maja i ljutito rekla: "Kolega, vi ste na poslu?" "Jesam." "A zašto se niste upisali u knjigu?" "Jer je nije bilo kad sam došao." Nakon toga se prestao upisivati i Ivančan te je za izvjesno vrijeme knjiga uklonjena.

Ali, u isto je vrijeme postojala još jedna, meni još antipatičnija knjiga. U nju se uz potpis upisivalo: kada i kamo si u radno vrijeme otišao, što ćeš raditi, hoćeš li se i kada vratiti. Jednom sam u nju upisao: "Otišao sam kad sam trebao, obaviti ću ono što moram, a vratiti ću se kada to dovršim." Jasno, i zbog toga mi je Maja došla s knjigom u ruci i ukorila me što tako upisujem. Rekao sam da nisam napisao ništa netočno, a da se stvarno neki odgovori ne mogu predvidjeti. Uglavnom, uz Ivančanovu podršku, i ta je knjiga uklonjena.

Postojala su i neka nepisana pravila. Trebalo je štedjeti u svemu: pazilo se da uzalud ne gori neka sijalica, za koncepte se pri pisanju koristio papir čist samo s jedne strane, a potjecao je od okružnica što su ih tiskali a nisu iskoristili susjedni kolektivi. Posebno su nam bili privlačni raznobojni papirići (veličine 7x15 cm), kojima je zadnja strana bila čista a na prednjoj je bila otisnuta kombinacija brojeva tombole koju je organiziralo "Hrvatsko društvo 'Napredak'".

Stjepan Stepanov je "institutlecima" (netko od nas uveo je naziv "institutlek") zadao da pribavljaju okrugle papirnate kutijice topljenoga zdenka sira, u koje je stavljao i arhivirao manje magnetofonske vrpce, jer se nisu mogle kupiti posebne plastične kutije, a nove su vrpce bile samo u najlonskim vrećicama. Tako sam i ja za gablec počeo jesti sir i mlijeko (iako mi je oduvijek meso bila osnovna hrana). Kad bismo se u 10 sati skupili u "čajnoj kuhinji" na kavi, radosno smo Stepanovu predavali kutije, a on bi odmah, ozarena lica, odlučivao koju će vrpcu u koju staviti.

Uz pravila o štednji novi je asistent trebao prihvatiti i pravila rada za stručna društva i pojedince. Morali smo davati informacije vanjskim

strankama, najviše novinarima. Među ostalima, tada mladi novinar Božo Sušec tražio je od mene podatke i literaturu o običajima — a na kraju je postao i do danas ostao sportski novinar i urednik.